

Chantuns plurilinges

Das modas da reglar la convivenza tranter maioritad e minoritad

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **Minoritads linguisticas datti en blers pajais. Tgi che vul meglierar lur situaziun e segirar lur existenza sto adina puspè sa fatschentar cun il model svizzer. Noss pajais giuada la reputaziun d'avair schlià tals problems a moda exemplarica. Ha la Svizra vairamain chattà la storta? Difficultads en chaussa fan part da noss mintgadi; ins sto savens surrir cur che persunas da l'exteriur espriman lur admiraziun en fatscha a nossa politica da linguas.** I constat tuttina che noss sistem federal è sa sviluppa dapi 1848 a moda favuravla areguard la schientscha e convivenza da sias cuminanzas linguisticas; ma ils temps sa midan, e las migraziuns internas ed externas, cun la derasaziun da l'englais sco lingua franca mundiala, pretendan adina puspè reformas ed adattaziuns. La Constituziun federala da 1848 ignorava il rumantsch; quella d'oz al numna pliras giadas e gida schizunt a'l mantegnair (art. 70.5). Ils chantuns da 1848 vivan anc adina, ma i dat in daplì, il Giura, naschè d'in intschess francofon dal chantun Berna, anteriur principadi dals vestgts da Basilea. La Svizra posseda oz ina stretga rait nazionala da viafiers, en plis regards la megra dal mund. Ils 11 da december, pia en nov mais, avran las VFF il pli lung tunnel da viafier ch'i dat: Passa 57 km d'Erstfeld/UR a Bodio/TI.

Sfidas per cuminanzas en dus chantuns

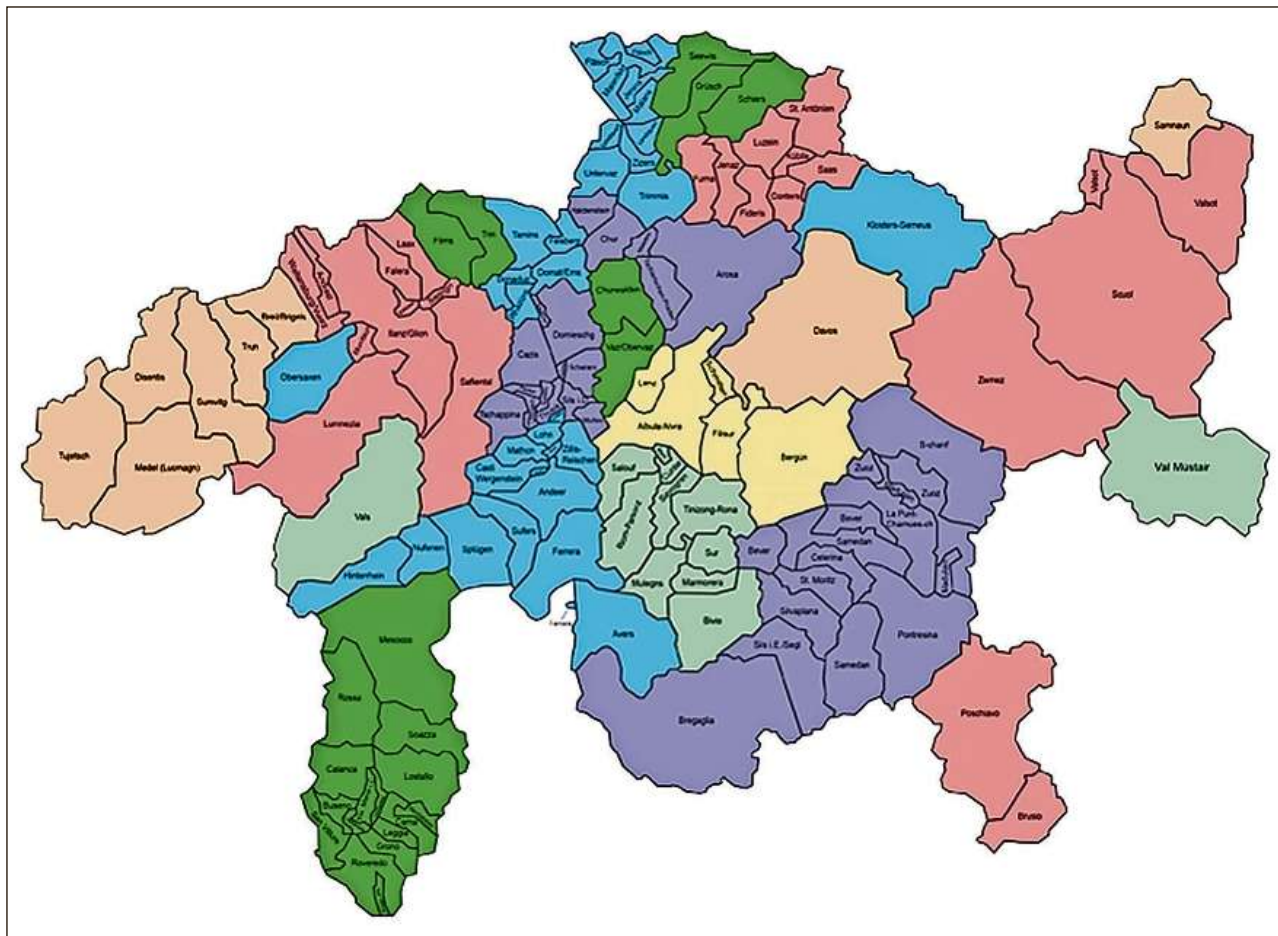
Ils 26 da favrer 2016 ha l'Institut per la plurilinguitad da l'Universitad bilingua da Friburg arranschà ina scuntrada davart la pussaivladad e las limitaziuns da la territorialitad dals linguatgs. Actuals eran cunzunt problems da minoritads linguisticas en dus chantuns che han midà dacurt lur organizaziun territoriala. Davart il Grischun (192621 olmas) ha referì Barbla Etter, doctoranda retoromanista da l'Universitad da Friburg. Noss chantun ha abolì ses circuls u circuits e promovì fusiuns da vischnancas, er en intschess bilings; quai periclitoscha la lingua tradiziunala d'insauquants vitgs rumantschs. Davart Berna (1 009 200 olmas) ha referì vicechancelier Michel Walther; lez chantun «garantescha l'identitad linguistica e culturala dal Giura bernais (...) sco unica regiun exclusivamain francofona (...) e resguarda ils basegns da la minoritad romanda a Bienna ed en la part germanofona dal chantun.» Lez ha abolì tut ses districts e stgaffi per la paja circumdaris administrativs.

La lescha da linguas grischuna

Barbla Etter mussa en ses referat l'impurtanza da la lescha da linguas grischuna dal 2006. Pir lezza ha definì intschess linguisticos en il chantun, fixond ils cunfins da las linguas lung quels da las vischnancas. Per vischnancas rumantschas munta quai concretamain il suadant: Vischnancas cun daplì che 40% pledadras e pledaders da lingua rumantscha valan sco vischnancas monolinguas rumantschas, vischnancas cun tranter 20% e 40% sco vischnancas plurilinguas. La lescha definescha era tgi che vala sco uman da lingua rumantscha. Quai n'è betg mo tgi che l'ha numnada sia lingua principala tar la dumbraziun dal pievel il 2000, mabain era tgi che fa diever dal rumantsch mo en tscherts champs da la vita. Il cussegl grond dal chantun na leva betg periclitar l'acceptanza da la lescha; perquai ha l'fatg quattordesch excepziuns tar la definiziun dals territoris linguisticos en la lescha. Quellas sa basan per part sin decisziuns anteriuras da singulas vischnancas davart lur linguas uffizialas, ubain sin veglias disas linguisticas.

La citad veglia da Glion

En pli ha il cussegl grond vuli tegnair ad aut l'autonomia communal, valor cen-

Tras la fusiun sa mida la composiziun linguistica da las vischnancas grischunas permanentamain.

FOTOS MAF

trala en il Grischun. En sia missiva davart la lescha da linguas (2006) ha la regenza per exempel fixà sco excepziun la citad veglia da Glion, numnada uffizialmain «Ilanz». Cun ina cumpart da la populaziun rumantscha da 51,4% il 2000 stuessa la vischnanca veglia da Glion, tenor la lescha, esser monolingua rumantscha. Ma perquai ch'ella ha sviluppa in'identitad germanofona cun l'ir dals tschientaners, e cun sia funcziun sco center regional, dovra ella il tudestg sco linguatg uffizial. Uschia n'è la veglia vischnanca da Glion betg vegnida attribuida a l'intschess rumantsch en la lescha da linguas. Co statti però oz cun il status giuridic dal rumantsch en la vischnanca fusiunada dad «Ilanz/Glion» (4687 olmas)? E tge discussiuns hai dà cun elavurar il project da fusiun? Etter manegia che represchentants d'organisasiuns rumantschas e Rumantschs cumbattants pretendevan l'emprim che la nova vischnanca fusiunada, cun ina populaziun rumantscha da bain 66%, vegnia monolingua rumantscha. Ma questa pretensiuon avess periclità l'entir project da fusiun. La vischnanca veglia da Glion (germanofona) n'avess mai acceptà ina fusiun cun quella cundiziun.

Vischnanca cun dus intschess linguisticos e dus linguatgs uffizials

La posiziun dals Rumantschs cumbattants frunta pia sin interess politics ed economicos da politichers communalis e chantunals che vulan garantir la survivenza finanziara ed instituziunala da las vischnancas en la periferia. Durant il process da fusiun han ins plinavert remarktà che la lescha da linguas cuntegna ina largia. Ella na reguloscha numnadamain betg il cas ch'ina vischnanca germanofona fusiuna cun ina u pliras vischnancas rumantschas. E quai è il cas gist tar la fusiun dad «Ilanz/Glion». Ins ha pia decis da mantegnair ils vegls cunfins linguisticos che n'èn suenter la fusiun betg pli congruents cun ils cunfins politics da la vischnanca nova. Questa ha pia dus territoris linguisticos e dus linguatgs uffizials.

Tgi sa anc scriver bain rumantsch?

2015 è naschida la vischnanca fusiunada d'Alvra (1370 olmas) cun las fracziuns rumantschas d'Alvaschagn, Brinzauls, Casti, Mon e Stierva, e las germanofonas d'Alvagni e Surava. 2016 è naschida la vischnanca fusiunada dal Surses (2485 olmas); tut sias fracziuns èn rumantschas, danor Beiva. Etter fa quai ina remarktà essenziala: «La constituziun dal Surses cuntegna ina passascha dispaivla che stipulescha ch'ins na dastgia sclauder nagin da process politics pervi da sia lingua. Quai vegn chapì da pliras varts sco ina via indirecta per duvrar il tudestg en radunanzas e publicaziuns da vischnancas.» Pertge insomma dovran uschè bleras vischnancas rumantschas (betg mo vischnancas cun duas linguas uffizialas) il tudestg sco segund linguatg uffizial, u pertge tschertgan ellas vias indirectas per l'introducir? Sco resposta citescha la referenta il president da la nova vischnanca fusiunada da Scuol; lez ha declerà a La Quotidiana, en l'ediziun dals 3 da favrer 2016, ch'il rumantsch ladin saja la lingua uffiziala da Scuol e ch'i hajan stgaffi in post da traducziun per translatar en rumantsch mintga infurmaziun e comunicaziun. Quest citat mussa che vischnancas rumantschas scrivan tscherts documents l'emprim en tudestg ed als translateschan suenter en rumantsch empè da scriver directamain en lez linguatg. Per las administraziuns communalas èsi numnadamain adina pli grev da chattar gleud che scriva bain rumantsch. E quai vala tant en vischnancas rumantschas sco

er en vischnancas cun duas linguas uffizialas sco Glion.

La territorialitad na tanscha betg

La doctoranda retoromanista concluda ses referat faschend attent a las tensiuns tranter ils interess economicos e politics da las regiuns e dal chantun e l'obligaziun da proteger e promover las linguas minoritadas. Questa tensiun datti era sin nivel individual; ils Rumantschs ston d'ina vart avoir excellentas competenzas da tudestg per pudair lavurar en il Grischun ed en Svizra, e vulan da l'autra vart tuttina mantegnair lur lingua. Alura datti oz grondas tensiuns tranter la protecziun territoriala dal linguatg e la mobilitad da las pledadras e dals pledaders. Uschia viva in terz da la populaziun rumantscha ordaifer il Grischun e na profita betg da mesiras da protecziun territoriala da la lingua, sco la scola rumantscha per exempel. Romedi Arquin, autor da «Plädoyer für eine gelebte Mehrsprachigkeit*», è s'expressim cun in votum en il medem senn sco Barbla Etter (v. La Quotidiana dals 11 da november 2014).

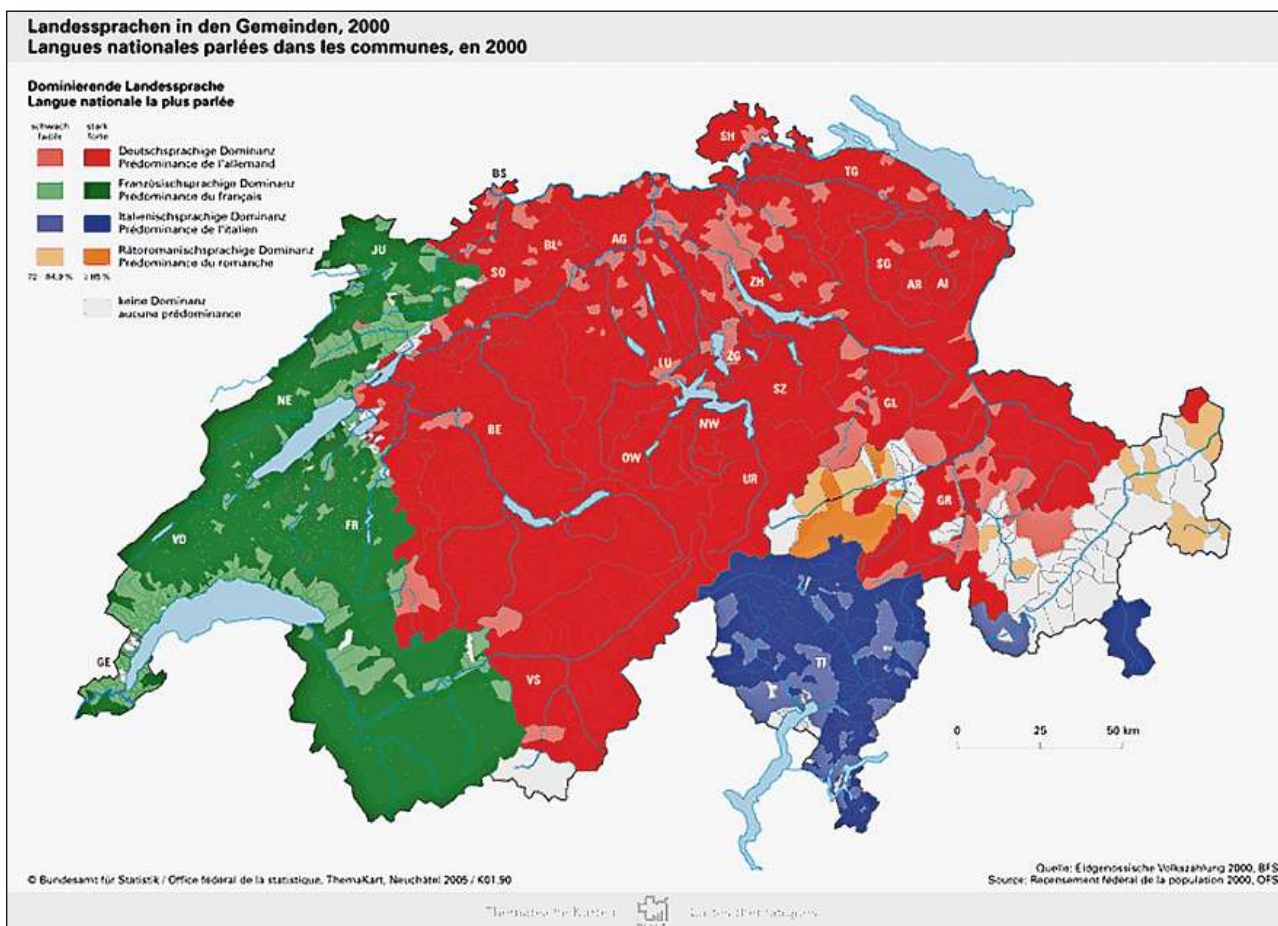
La francofonia en il chantun Berna

Il referat da vicechancelier Walther davart la politica da linguas tar la minoritad francofona dal chantun Berna mussa percenter ina situaziun cuntentaivla. Segir, i sa tracta d'ina minoritad: 8% da la populaziun chantunala, maioritad en il circumdari dal Giura bernais, ma minoritad a Bienna e Leubringen/Evilard (passa 27000 olmas) sco er en l'aglomeraziun da Berna e la regiun da Thun. Ma il franzos è l'unica lingua uffiziala dal circumdari francofon (51 548 olmas); quest cumpiglia dentant duas vischnancas alemanas fitg pitschnas, Schelten (44 olmas) e Seehof (68 olmas), cun «geeigneten Lösungen». La citad da Berna è adisada dapi tschientaners a la convivenza cun populaziuns romandas – en il Vad da 1536 a 1798, lura, suenter 1815, en l'anteriu principadi dals vestgts da Basilea. La constituziun chantunala da 1993 reconoscha la «posiziun speziala» dal Giura bernais per «garantir sia identitad e mantegnair sia atgnadad linguistica e culturala» (art. 5). «I na dat nagina protecziun da minoritad per ils germanofons dal Giura bernais.» Il cussegl grond occupa sis persunas per translatar durant las sessiuns sco era per las lavurs en las commissiuns permanentas. Igl è cler ch'il chantun metta pais sin sia bilinguitad e sin sia posiziun tradiziunala da punt tranter la Romandia e la Svizra germanofona.

Nua va Moutier?

Il referent, sco vicechancelier dal chantun Berna, n'astgava segir betg s'expresser davart ina dumonda che dat segir da patrar al microcosmos politic dal Giura bernais: Co statti cun Moutier? I na deschaiva tuttina betg da la menziunar, e nagin n'ha fatg quai. Ma tgi che fa endament il chalender politic chantunala bernais da 2017 na po betg emblidar l'emprima citad sper il flum Birse. Tar la votaziun interchantunala da 2013 è Moutier (7718 olmas), la vischnanca principala dal Giura bernais, sa pronunzià cun 55,4% da las vuschs per in'appartegnentscha al chantun Giura limitrof (v. La Quotidiana dals 27 da schaner 2016). Pir ina votaziun communal confermativa pudess manar ad ina midada da chantun. Ina tala votaziun vegn arranschada per zercladur 2017. Vul Moutier vairamain prender cumià da Berna? Quai muntass in problem era per vischnancas pitschnas dal cantun, sco Belpprahon, Crêmines, Grandval e Sorvilier, ed indebliss il Giura bernais ed il pais dal franzos en il chantun. En il chantun Giura fess Moutier la segunda citad, suenter la chapitala Delémont (11 454 olmas). Co va quai vivant?

* Ed. Neue Zürcher Zeitung, ISBN 978-3-03823-910-9, Turitg 2014.

Survista da las linguas nazionalas che vegnivan pledadas cun dominanza l'onn 2000 en las vischnancas svizras.